

Tot plegat valencians: l'estructura en transformació o la modernització del País Valencià

MODEST BARRERA AYMERICH

1. El pes de l'estructura

1.1. Relacions de producció

Durant molts anys el debat historiogràfic ha capgirat al voltant de consideracions lligades a aspectes productius i aquests, alhora, vinculats a qüestions conjunturals —sovint meteorològiques, altres també epidemiològiques, de vegades bèl·liques— sobre les que els homes no podien fer altra cosa que patir-les. No sols qüestions conjunturals sinó també institucionals, quant que polítiques, de manera que les relacions de producció mantenen una estreta correspondència amb l'entramat polític i jurídic, i només les incidències conjunturals venen a alterar les condicions materials d'existència de les societats. Des d'aquesta perspectiva no cal insistir gaire que els processos històrics s'insereixen en una dinàmica cíclica que és la que, al remat, fixa quant de permanent, si es vol de tradició, hi ha en la configuració de les societats i en les relacions que mantenen els seus membres, les quals es fonamenten sobre aspectes identitaris.

Les relacions de producció, lligades al feudalisme quant que sistema de producció predominant durant l'Antic Règim, es van veure alterades durant el segle XVIII de manera molt especial. D'una banda perquè la conjuntura no enregistra condicionants bèl·lics més enllà de la guerra de Successió —i fins la guerra del francès—, tampoc no incidència de passeres epidemiològiques de relleu. La incidència d'aquests factors conjunturals es reflecteix en creixement demogràfic;¹ diríem que es tracta de la dinàmica o inèrcia pròpia de les poblacions, però el que ens interessa remarcar és que aquest augment del nombre de persones es tradueix de manera directament proporcional, com a mínim, en un increment del consum, un augment dels preus i, d'aquesta manera s'arrossega també de la producció. Només de resultes d'aquests canvis les relacions feudals ja es

¹ Les dades estan elaborades a partir de Bernat, Badenes (1994: 124)

any	veïns	habitants	creixement anual acumulatiu
1609	85.803	341.792	
1646	77.402	317.350	- 7,2 ‰
1712/13	100.120	410.491	3,9 ‰
1768		742.131	10,7 ‰
1786		817.245	5,4 ‰
1842		1.089.067	5,1 ‰
1857		1.208.329	6,9 ‰

veuen alterades, l'equilibri entre població i recursos només pot mantenir-se en el camí del creixement, d'una banda, i de l'aprofitament de totes les oportunitats que les regles del joc de les relacions de producció permeten.² Així i tot aquest creixement prompte trobarà els límits, els del sistema.

Les relacions de producció també es veuen alterades, d'altra banda, pels canvis institucionals inherents al resultat de la guerra de Successió. En efecte, els decrets de Nova Planta, tot i que la seua aplicació en matèria de dret civil serà progressiva,³ instauren un nou marc polític que de seguida es trasllada a l'espai econòmic pel que té la uniformització legal d'homogeneïtzació fiscal i, tot plegat, d'harmonització territorial. En efecte, un cop superats els efectes de la guerra de Successió i assumides les seues conseqüències polítiques i culturals, es dona un primer cas en el camí de l'articulació d'un mercat d'abast més ampli; no sols això, sinó que també les reformes que a partir del segle XVIII s'engegaran, totes elles des d'inspiració il·lustrada quant que fisiòcrates la major part d'elles,⁴ tindran l'efecte d'impulsar un creixement que acabarà tesant les relacions de producció fins, finalment, alterar-les.

Temps de creixement, temps de tensions també, perquè els fonaments sobre els que s'havia bastit la societat valenciana des dels temps de la conquesta comencen a trontollar. Augmenta la rompuda de terres —per les marjals i per les muntanyes, si s'escau es redueix el guaret—, pugen els preus —els corresponents als productes agraris i de les terres també—, es desenvolupa el comerç i, tot plegat, les manufactures —les de la ceràmica, la de la seda, la del cànem. De la mà d'aquests canvis emergeix una nova classe de comerciants i manufacturadors que lliga la seua sort a la política reformista desplegada pels Borbons,⁵ i que fins i tot en col·labora activament.⁶

L'efecte subsegüent desencadenat per aquests primers canvis encara té un abast més ampli perquè la terra se situa, de seguida, en el punt de mira d'aquestes classes emergents. La terra perquè és un valor refugi, en la mesura que permet consolidar uns guanys provinents d'altres activitats; la terra perquè és també un capital simbòlic, quant que atorga prestigi a qui la posseeix —i fins i tot poder—; la terra, finalment, perquè és un mitjà de producció que també pot produir beneficis en una conjuntura alcista dels preus. Tot plegat, la consolidació d'un grup de propietaris al País Valencià que competirà amb la noblesa i el clergat (Barrera: 1989 i 2006), no sols en l'acumulació de terres sinó també, i sobretot, en el model o sistema a imposar —relacions de

² Ens referim a la cessió de terres en arrendament, parceria o, pot ser més generalitzat, en emfiteusi o fins i tot en subemfiteusi. Considerant que més població és equivalent a més fam de terra i les formes de cessió d'aquesta es tornen també més oneroses —no només pugen els preus dels béns de consum.

³ Els contractes, capitulacions, testaments, donacions i altres actes de semblant naturalesa fets abans de l'entrada en vigor de la legislació castellana s'executaran segons estava previst en els Furs (Barrera, 1993: 24-5). També, bé que posteriorment, pot consultar-se l'obra de Marzal (1998).

⁴ Parlem, per exemple, de la liberalització dels preus dels grans, del comerç amb Amèrica, de les primeres mesures desamortitzadores...

⁵ És el cas, per exemple i esmentant només casos del nord del País Valencià, d'Aranda amb la manufactura de l'Alcora i també el de Salvador Català amb la manufactura de corda a Castelló (Barrera i Esteban, 1998: 81-93), i tants altres casos que encara queden per estudiar o a penes apuntats (Sanz, 1995).

⁶ És el cas, per exemple, de Manuel Sisternes i Feliu que sembla aprofitar els seus contactes per portar l'aigua de la rambla de la Viuda a la partida de Benadressa en Castelló (Gimeno, 1983).

producció capitalistes oposades a les feudals—; tant és així que ja s'anuncien a finals del segle XVIII les primeres mesures desamortitzadores i, clar és, també els primers clams contra el sistema feudal.⁷

1.2. La reproducció social

Aleshores, les estructures comencen a canviar a partir del segle XVIII, però tal i com sol passar la gent no n'és conscient, si més no la major part dels valencians que continuaran vivint, d'una banda, segons els esquemes mentals propis de la societat estamental de l'Antic Règim i, per un altre costat, capficats a continuar reproduint les condicions materials de la seua existència en lloc de canviar-les.

Pel que fa a la societat estamental, més que els privilegis potser siguen els valors nobiliaris i religiosos, fins on poden ser separats, els trets definitoris del marc de relacions possibles durant l'Antic Règim. Per això diem que més que pertànyer o no al fur privilegiat comptava l'adscripció a la condició de cristià vell —i de retruc l'adhesió incondicional, per activa i passiva, a tots els dogmes, litúrgies i celebracions que des de l'Església Romana es pregonaven—, i, en segon lloc, l'exaltació de l'honor considerat com el dret que totes les persones tenen a ser tractades com elles creuen merèixer-se —i, clar és, tot tenint una consideració molt elevada, es diria que noble, de la seua condició—, més si cal quan no es desenvolupen oficis manuals.

Un cop establertes les diferències entre els qui podien, més que volien, captar-se en tot moment com un cristià vell que refusa, o si més no es manté a distància, els treballadors manuals, s'engegava el joc de la reproducció social. Aquest concepte fa referència a la producció i proveïment dels recursos necessaris per a poder mantenir la posició social i econòmica.⁸ La premissa de la qual es parteix és que en la base d'un mateix sistema de producció és possible el desenvolupament de diferents vies socials, i la característica principal consisteix en el fet que durant l'Antic Règim, a diferència de l'actualitat, no existeix una idea de progrés formulada en termes d'acumulació i creixement⁹ —pot ser fóra més adient dir que aquesta idea de progrés no és majoritària—, sinó en una racionalitat basada en la comoditat, d'una banda, i l'absència de riscos, d'una altra. Comoditat atès el nivell tan baix de desenvolupament tecnològic i absència de riscos perquè no hi ha empara possible si l'empresa es malbarata.

Clar, des d'aquesta perspectiva, i sempre en relació al món actual, la societat de l'Antic Règim, i la valenciana no n'era cap excepció sinó més aviat un clar exponent. Al respecte considerar que independentment del seu status o nivell a penes empra capital usurer —ens atreviríem a dir que només en conjuntures dolentes i com recurs per a evitar la degradació,

⁷ Aquells que, per exemple, es recolliran, per part dels representants valencians en les actes de sessions de les Corts de Cadis (Ardit: 1977), fet que va alimentar el debat historiogràfic sobre la duresa del règim feudal al País Valencià.

⁸ Totes les consideracions que sobre la reproducció social fem estan inspirades en l'obra que en els anys vint publicara Chayanov, ben cert és també que nosaltres les ampliem en un sentit antropològic i sociològic perquè el concepte de reproducció social esdevinga categoria d'anàlisi.

⁹ La tesi central de Chayanov podria quedar expressada en les paraules següents: «In the case of household based on a natural economy, the activity of the persons carrying on its economic management was directed towards satisfying particular consumer requirements, and to a great extent it had a qualitative emphasis» (Chayanov, 1991, 96).

no pas per a créixer o iniciar cicles d'acumulació. Tampoc no en la societat d'Antic Règim sovintejava la contractació de treballadors per al desplegament d'activitats productives, si de cas podríem dir que la presència significativa d'aquests caldria interpretar-se com un signe d'ostentació quan es tractava de classes benestants i, sobretot, rendistes; aquest aspecte, que sintonitza perfectament amb els principis de comoditat i absència de riscos que caracteritzen la praxis de la reproducció social, casa també amb el fet que a penes s'utilitzava capital usurer en les activitats productives i, directament, porta a una tercera característica de la reproducció social, com ho és la importància de la família.

En efecte, a través de la família s'organitzava la producció en ser totes les empreses familiars —les més elementals o simples serien les del camperols— i posar a l'abast de l'empresa tots els recursos que la família podia disposar, principalment la força de treball, però també els vincles de veïnatge o parentiu concertats a través dels llinatges i concretats en la identificació de les cases o llars. No només la producció, també el consum, des de l'espai de la llar, era organitzat des de la família, i a tal efecte igual que passava amb la producció, el calendari jugava un paper cabdal en la mesura que marcava les èpoques d'abstinència conjuminant-les amb altres de despesa —aquestes coincidint amb el moments de màxims de treball—, com si es tractara d'una mena de justificació o legitimació —religiosa evidentment. Finalment, entre les funcions familiars es troba la reproductiva, entesa ara no sols des d'un punt de vista biològic sinó també en clau sociològica; en clau biològica perquè son les famílies les que es casen, i d'aquesta manera concerten aliances i estretegen vincles per a fornir estratègies familiars que hauran de beneficiar els hereus; en clau sociològica perquè no es podia gaudir d'una identitat fora o al marge de la família —en altres paraules, una persona era allò que eren els seus majors—, al si d'aquesta institució es produïa la socialització gairebé en règim d'exclusivitat i sempre remarcant la importància de preservar la família —en la seua formulació de llinatge i llar— considerant que aquest era el millor actiu de les persones.

Les tres funcions familiars, per a ser engegades, necessitaven d'un principi actiu, ens referim al patriarcalisme. Des de l'autoritat de l'home, convertit en pare o marit, es donava contingut a totes i cadascuna de les funcions; ell era qui decidia quan, com i qui treballava, també li corresponia administrar els recursos per al seu consum i, finalment, el cap de família era qui decidia quins fills es casaven, quan i amb qui —també en quines condicions. Al marge de la seua potestat quedava allò que la naturalesa li podia vedar, tan sols això perquè en l'àmbit de la llar era senyor, a la manera feudal o si es vol reforçar aquesta imatge amb una altra figura era com un rei o sobirà absolutista. Al respecte no cal insistir gaire en el fet que, atesa la semblança de les funcions i la importància del paper, des del poder sempre s'ha reforçat el paper del pare, i en aquest sentit el trànsit dels furs a la legislació castellana no va alterar gens ni mica el panorama (Barrera, 1994). La dona sempre havia de ser representada pel pare o pel marit, també el fet que la majoria d'edat legal estiguera situada en els vint-i-cinc anys reforçava l'autoritat del pare. L'únic contrapès o límit a la força del patriarcalisme que el sistema política i legal preveia era que, segons la legislació castellana, el dret dels hereus a rebre la legítima preval sobre la llibertat del testador a disposar plenament dels seus béns (Barrera, 1994). Així i tot, una gran força legal que tradicionalment ha fet del pare una figura homònima a la de l'autoritat, des d'aquesta simbiosi és com tradicionalment s'ha organitzat tot allò relatiu a la reproducció social.

De qualsevol de les maneres cal advertir també que totes tres funcions familiars —la productiva, la de consum i, finalment, la reproductiva— van lligades a la grandària de la família; quan més gran més marge d'actuació en poder racionalitzar el patriarca tots el recursos al seu abast. Possiblement és aquesta certesa, fruit segurament del sentit comú més elemental, la que ha contribuït a idealitzar la configuració de les unitats residencials com a formes complexes —quant que composades per dos o més unitats conjugals, preferentment per pares i fill casats. La realitat és una altra, i tot just la contrària, perquè la forma d'organització més elemental de la societat valenciana s'ha materialitzat en el predomini d'unitats residencials simples, i la més important de totes la família nuclear —composada per la unitat conjugal i els fills— que assoliria més d'un setanta per cent de les llars valencianes (Barrera, 1998 i 2006).

El fet, tal i com ja havíem apuntat anteriorment, que tots els hereus tingueren dret a la legítima provocava que ningú d'ells poguera considerar-se successor i si, a més a més, considerem que tradicionalment l'economia valenciana s'ha caracteritzat per una gran dissociació entre propietat i explotació —de manera que la major part de la gent ha viscut de la seua capacitat de treball més que del seu patrimoni—, trobarem que quan les circumstàncies ho permetien els fills abandonaven la llar paterna per a instal·lar-se en allò que es diu una residència neolocal.

Ja ho diu l'aforisme, el casat casa vol, i al País Valencià podem dir que sempre ha esdevingut norma per la major part de la gent. N'hi ha excepcions, clar és; aquestes les constitueixen, d'una banda, la noblesa i per extensió la gent molt rica i, per un altre costat, la gent de les zones més pobres i deprimides. L'hereterogeneïtat del nostre país, que algú vol reduir a la línia de la costa poblada de masses anònimes i desmobilitzades, ha il·lustrat també totes dues excepcions. En el cas de la noblesa, i en general de les classes benestants, el vincle entre patrimoni i riquesa és manifest, tant que durant l'Antic Règim es reforçava amb la figura jurídica de la vinculació del patrimoni al llinatge a través de la primogenitura,¹⁰ de manera que el fill havia de reemplaçar el pare en la mesura que havia d'heretar-lo també, i el resultat no era altre que una forma de residència complexa en la que la unitat conjugal del fill cohabitava, a banda ja del servei domèstic, amb els pares. Tot plegat una manera d'organitzar i proveir la reproducció social, com també ho feien els masovers de l'interior del País Valencià. No obstant, no pot dir-se que aquests masovers foren gent benestant, si més no la major part d'ells, més aviat el contrari, i el fet que tradicionalment s'adoptara la forma residencial complexa s'ha de veure com una mena d'adaptació a un medi pobre, en el sentit que no generava recursos per a tots, de manera que a un fill se li lliurava la terra i a la resta béns mobles, a un se l'autoritzava a casar-se i a altres no, uns quedaven a casa casats i altres s'hi quedaven com a criats, o simplement emigraven.

Al remat, diferents formes d'organitzar la reproducció social al País Valencià, i totes vàlides. Aquest és l'aspecte que ara interessa remarcar. Les diferents variables que es posen a l'abast del cap de família —força de treball, patrimoni, relacions, consum, matrimoni, celibat...— són engegades segons uns patrons o esquemes flexibles amb un objectiu clar: permetre la

¹⁰ Allò que a Castella s'anomenava *mayorazgo*. En qualsevol cas la fórmula de la vinculació pretenia preservar el llinatge familiar en la mesura que els membres d'aquests entenien que la seua riquesa anava estretament lligada al seu patrimoni.

reproducció social; és a dir, aconseguir que unes generacions reemplaçen altres mantenint, i si s'escau reforçar, el paper del llinatge familiar en el conjunt de relacions socials.

Estratègies, tot plegat, però de reproducció més que d'acumulació, aquesta subordinada a aquella, i el resultat d'aquestes queda recollit en les variables del sistema familiar. Quant a l'edat d'accés al matrimoni, sempre més baixa entre aquells que dissocien propietat i explotació —és a dir, entre els qui saben que tot depèn dels seus braços i poden guanyar jornals en moltes activitats, arrendar terres o totes dues coses—, el celibat també és més baix entre els qui no depenen tant del patrimoni¹¹ i, finalment, el nombre de fills també és major perquè més prompte comencen a tenir-ne i amb un interval intergenèsic menor entre les famílies que organitzen la seua reproducció al voltant de l'explotació més que no pas la propietat —perquè no debades abandonen també més prompte la llar familiar.

Aleshores, al marge ja de la complexitat i heterogeneïtat de la societat valenciana, considerant que entre les característiques del País Valencià sempre ha constatat la dissociació entre propietat i explotació —fruit dels processos històrics i, més concretament, per la forta pressió demogràfica sobre la terra, a més de la importància de l'activitat artesanal i protoindustrial—, les característiques majoritàries del sistema de reproducció, a més de capgirar al voltant de la família i de la força del seu cap, giren al voltant d'un massiu accés al matrimoni, residència neolocal i taxes o nivells de celibat molt baixos. Característiques aquestes que han romàs inalterables durant segles, i només en dates molt recents han pogut canviar, bé que aquesta anàlisi s'haurà de fer en un altre moment.

2. Canvi social

2.1. Creixement i polarització

La reproducció va anar absorbint, gràcies a la seua flexibilitat, els canvis que en l'estructura social i econòmica anaven produint-se. En altres paraules, gestionant quant de flexible té la família i les seues funcions per a evitar canvis estructurals. Tanmateix, aquesta dinàmica sempre té límits, i totes les dinàmiques de creixement, en la mesura que no impliquen desenvolupament, acaben en processos de polarització social molt accentuada que, al remat, qüestionen els fonaments del mode o sistema de producció.

La dinàmica del Set-cents és de creixement.¹² Dos aspectes estretament lligats caracteritzen aquest procés; d'una banda, el creixement demogràfic i, d'altra, l'acumulació de capitals per part de classes comerciants que, de seguida, esdevenen financers i industrials. Tot plegat, més gent pobra, per un costat, i uns pocs més rics, per l'altra banda. En la cruïlla, la liberalització dels preus i la fam de terres, tots dos indicadors en sentit alcista i uns pocs

¹¹ En les ciutats o àrees semiurbanes el celibat definitiu giraria al voltant del tres per cent —pràcticament les persones que no es casaven eren eclesiàstics i disminuïts—, mentre que entre les classes benestants —així com entre els masovers— el celibat definitiu podia fregar el deu per cent (Barrera, 1998).

¹² Al començament de l'article ja n'hem parlat. D'altra banda, en altres articles d'aquesta revista també s'hi dona raó. No obstant, per si convé recordar, remarcarem que el creixement demogràfic dispara el consum i la producció, augmenten els preus i, en un context de reformes de caire fisiocràtic i liberalitzador, la burgesia comerciant queda beneficiada pel desenvolupament comercial i esmerça els seus guanys en les manufactures i, sobretot, en l'adquisició de terres.

que, lògicament se'n beneficien: els comerciants que consoliden la seua posició social i, a més, els grups privilegiats que cerquen inversions més rendistes en una conjuntura diferent a la de temps pretèrits —en alguns casos ja serà possible parlar d'*aggiornamento* de la noblesa, que no sols acompanyarà la burgesia en les seues activitats econòmiques, sinó que també abraçarà l'ideari il·lustrat.

El País Valencià creix i, alhora, es polaritza. No sols des d'un punt de vista social sinó també geogràfic. En la perspectiva sociològica dels valencians, més que mai, esdevé un món de jornalers; és a dir, de gent que, independentment de ser propietaris o no, viu de la seua força de treball, dels seus braços. És la nostra manera d'apuntar un fenomen embrionari que es gestarà de la mà de la industrialització, la proletarització.¹³ Els jornalers viuen dels seus braços o, segons com, viuen de la feina que altres els hi ofereixen; noblesa, clergat i burgesia donen jornals a guanyar, lloguen també les terres i, al remat, el treball d'uns augmenta la riquesa dels altres. Si a més tenim en compte que els preus sempre van per damunt dels salaris, comprendrem per què el creixement no sempre va acompanyat de desenvolupament. Les demandes de la major part de la població valenciana conflueixen en un desig: més terra. Aterrament d'estanys i aiguamolls, aprofitament dels vessants de les muntanyes —els terrissers i aterradors—, rompiment d'ermes i boscos; qualsevol iniciativa que augmente la superfície conreable és bona però de seguida insuficient, perquè la població valenciana es triplica només durant el Set-cents. El pas següent apunta a la crítica de les mesures fisiòcrates i liberalitzadores, assenyala el sistema com a responsable i en el punt de mira se situaran el feudalisme, la propietat vinculada i la desamortització.¹⁴

La guerra del Francès significa l'inici d'un cicle revolucionari en el camp valencià especialment violent:¹⁵ aquesta serà una constant de la vida valenciana durant els segles XIX i XX —si més no fins que la Dictadura de Franco instaure la pau dels cementiris.¹⁶ La resposta o rèplica, a més de la repressió en determinades conjuntures, sempre ha passat per la desmobilització; com? Molt senzill, creant sindicalisme groc, fomentant la idea d'un *Levante feliz*, aterrant els signes d'identitat, fent creure que ser propietari és sinònim d'empresari. Moltes formes i un resultat: la difusió d'un patró de cultura aliena i amorfa que pretén disfressar d'individualisme consumista la pura i simple desmobilització.

No sols la polarització social s'accentua des del Set-cents; també la geogràfica. En efecte, el creixement demogràfic del segle XVIII es concentra en la costa i el sud del País Valencià (Bernat, Badenes, 1994); l'interior i nord del nostre país comencen a adquirir la fesomia que actualment els hi caracteritza: un desert demogràfic, terra adobada per a l'emigració. El desenvolupament del regadiu, l'aparició d'una agricultura comercial,

¹³ Potser mai no s'ha volgut reconèixer; el jornalero ha estat un proletari, de la mateixa manera que els desenvolupament de la citricultura, ja des de finals del segle XIX, és una manifestació del fenomen més ampli de la industrialització.

¹⁴ Com en altres processos, i el País Valencià no n'és una excepció, la burgesia es converteix en el portaveu de les masses. El resultat, lògicament, beneficiarà més uns que altres.

¹⁵ Qui sap si no caldria, en algunes conjuntures concretes com per exemple les de 1810 i 1811, parlar d'una Vendée valenciana. També és cert que en la mesura que el cicle revolucionari acaba frustrat en algunes zones desemboca directament en les guerres carlines.

¹⁶ Jornaleros-proletaris que desembocaran en el moviment obrer i protagonitzaran des de manifestacions ludistes fins a experiències anarquistes durant la Guerra Civil.

la industrialització són aspectes que es veuran afavorits pels condicionants físics de la costa; també hi compta, i prou, la major tradició urbana d'aquests indrets; finalment, entre les causes cal tindre en compte que Alacant i, en menor mesura València, es beneficien d'un model polític centralitzat que converteixen aquestes dues ciutats en els ports naturals de la Meseta. Al remat, polarització geogràfica, tot un luxe per als valencians que renunciem al rerepaís, segons com l'abandonem; no sols hi ha conseqüències en una perspectiva econòmica i ecològica —sobrexplotació dels recursos de la costa, degradació de l'interior—, també cal apuntar que en termes polítics, la governació de Castelló —i des de 1833 província— serà la germana menor i pobra d'un país que es vertebrava en el triangle constituït per Madrid, Alacant i València.

El dualisme valencià, per emprar una expressió que reta un homenatge a Fuster, troba partir del segle XVIII una nova oportunitat d'editar-se. Una costa i sud més poblat, també més ric, un nord i interior més pobre, menys poblat, molt més endarrerit, com si el rellotge del temps s'hagués aturat.¹⁷ Dues realitats manifestades de diferents formes, des de la morfologia a la ideologia. Recorrent aquest camí parlarem d'un País de regadiu i un altre de secà, els quals també es diferencien per la diferent manera d'organitzar la reproducció social, perquè en la costa i sud la terra és repartida als homes, mentre en l'interior i nord del país els homes són repartits a la terra, famílies simples davant de famílies complexes, jornalers front a masovers, ciutats contra masos, liberals contra carlins...

Així és va veure, d'aquesta manera ho hem interpretat en termes historiogràfics, ara és el moment de remarcar que el carlisme al País Valencià fou un moviment de resistència, un intent per part de la gent de l'interior septentrional per a no veure's traspassats definitivament pels canvis socials i econòmics, per a no veure's oblidats, i les armes emprades foren les úniques que al seu abast tenien: les tradicions (Thompson, 1996), els costums d'un món ancorat en el passat contra un altre model de societat que només mirava envers el futur. La derrota dels carlins, òbviament, anava a traduir-se en l'oblit —al nostre parer sempre pitjor que el trencament. Des d'aleshores, la imatge del País Valencià sempre ha estat una, la que ha projectat la costa i sud, terres d'al·luvió.

Clar que sí. Un cop establert el contrast entre les dues realitats socials i geogràfiques del País Valencià, es va obrir la porta per a un primer èxode rural. L'interior esdevindrà amb el pas del temps un veritable desert demogràfic. L'estel que deixen els valencians de l'interior prompte serà seguit per altres: aragonesos i castellans, també andalusos —actualment immigrants nascuts fora de l'Estat. Tot plegat gent per a alimentar un model social fonamentat en una profunda divisió, una gran polarització social.¹⁸ Més jornalers, més mà d'obra sense qualificar per a sostindre un model econòmic que basant-se en l'agricultura comercial, la indústria o la construcció no necessita altra cosa.

Amb aquest bagatge, la societat valenciana va començar a discórrer per la drecera del creixement i la transformació. Allò que molts anomenen modernització.

¹⁷ Encara a finals del segle XVIII, per exemple, s'estableixen relacions emfitèutiques en les comarques de l'Alt Maestrat i Els Ports (Barrera, 2006), mentre que en altres indrets proliferen manufactures (Barrera, 1998).

¹⁸ Ja des dels treballs capdavanters i, d'ençà, clàssics de Robert I. Burns (1973) s'apuntava a un model de societat en la que els mudèjars constituïen la base d'una prosperitat fonamentada en l'explotació del seu potencial. Diríem que, com tantes vegades passa en els processos històrics, el paper que abans representaven els mudèjars després l'han desenvolupat altres, i la Història continua...

2. 2. Modernització: urbanització i canvis

Modernització perquè s'encetà un viatge que ara és el dia que encara no ha finalitzat, modernització perquè aparentment aquest recorregut va acompanyat, àdhuc justificat, per un progrés visible en termes de creixement, acumulació i augment del consum. No sols això, també modernització perquè s'enregistren signes evidents de desenvolupament —bé que sempre per darrere del creixement— palesats en l'augment de l'alfabetització i, posteriorment, en els nivells d'instrucció; finalment modernització, tot i que també amaga una paradoxa, perquè es produeix a partir del segle XVIII un trànsit des d'unes formes tradicionals de convivència —tot plegat cultura, incloent-hi des de la llengua fins als costums passant per les regles de sociabilitat— a unes altres molt més homogeneïtzades i, clar és, homologades amb les d'uns espais fins aleshores estranys.

Modernització, des d'aquesta perspectiva, és trànsit o evolució, també és homogeneïtzació —i en sentit difícil resulta no acabar perdent— i, finalment, homologació i integració. Tot plegat progrés, encara que aquest es verifique més per la via del progrés que no pas la del desenvolupament. Amb aquest bagatge polisèmic el País Valencià recorre el període que separa els decrets de Nova Planta fins als nostres dies. Bé que aquest itinerari experimenta avenços i retrocessos, llargues aturades i, com no oblidar-ho, un autèntic descens a l'infern durant el segle XX, així i tot en la perspectiva històrica la modernització és evident, de segur que en la consciència de la gent també en la mesura que, tal i com dèiem abans, la modernització es verifica en termes de creixement —i aquest és innegable, només que siga pel pes del nombre d'habitants, fins a quatre milions cinc-cents mil persones al País—, en els de l'acumulació —i els signes de riquesa són evidents entre certes persones— i, finalment, de consum —en la mesura que les persones hem acabat associant benestar amb consum, i aquest ha crescut, signe inexorable també d'uniformització, la de la societat del consum.

Ja en el cas concret del País Valencià tots els elements assenyalats fins el moment apuntaven cap al creixement; creixement demogràfic —primer endogen i més recentment exogen—, integració política i alhora liberalització econòmica, acumulació de capitals per part de la burgesia —desenvolupament d'aquesta, no únicament creixement—, forta dissociació entre propietat i explotació, èxode rural i presència significativa d'unes masses de jornalers que posteriorment s'homologaran a la classe social dels proletaris. Clar, tots aquests canvis convergeixen en un espai: les ciutats.

Aquesta podria ser també la història del País Valencià, si més no de la seua societat, la d'una progressiva i inexorable urbanització. Cert és que ja des de temps immemorial s'han enregistrat assentaments urbans en aquestes terres, no debades hi som a la Mediterrània, terra de contactes i intercanvis, per això parlar de ciutats remet a la costa, on els aspectes físics afavoreixen aquests tipus d'assentament. En els temps de Sarqal-Andalus aquesta presència de ciutats com a tret característic no feu altra cosa que remarcar-se. Posteriorment afavorida pels privilegis polítics que els reis de la Corona d'Aragó atorgaren a una sèrie de viles —per exemple, la representació en Corts.

Es tractava d'allò que convenim a dir *agrociutats*, és a dir, ciutats en les que l'activitat predominant és l'agricultura, i en aquest sentit subratllar que no només hi havia molts llauradors i jornalers del camp, també molta propietat rendista i absentista, també una activitat artesanal important lligada a les primeres matèries que de la terra s'obtenien —des de la seda fins al cànem— o per a tot el que les activitats agràries podien demanar, ciutats de mercats i fires que, en aquest darrer cas, anualment i per uns dies congregaven gent d'arreu.

Agrociutats eren Borriana, Castelló, Vila-real, Sagunt, València, Xàtiva, Alzira i tantes altres. Al capdavant en aquest jerarquia urbana València, el cap i casal, a partir de la resta ja anaven ordenant-se la resta de poblacions, totes enfilades pel camí reial de València —i els portals de les muralles fent-se'n ressò. Aquests primers assentaments eren referència i, de retruc, element clau de la vertebració dels valencians. Representaven políticament, albergaven la gent més rica, també la més culta, en qualsevol cas la més influent, per això també estaven emmurallades, necessitaven ser subministrats constantment de tota classe de productes, la major part des de l'*hinterland* més proper, oferien productes artesans i, finalment, a través dels seus mercats —un dia a la setmana— i fires —uns dies a l'any— oferien l'oportunitat no sols de conèixer gent d'arreu sinó també de fer tractes importants per excepcionals.

A banda d'un element de vertebració i acoblament, les *agrociutats* foren una gran esponja que podia absorbir la població que difícilment encaixava en el món rural, de manera que en oferir més treball i, sobretot, més flexible, les ciutats valencianes contribuïren a atorgar un caràcter sostingut a les possibilitats de creixement demogràfic del País Valencià, fet que serà inqüestionable a partir del Set-cents. No sols això, també foren un element de modernització en la mesura que seran l'espai on primer s'introduirà, ja en el segle XVIII, millores com l'enllumenament dels carrers, xarxa de clavegueram i de subministrament d'aigua (Torrent, Pla, 1987). Amb el pas del temps, les muralles s'enderrocaren i els cementiris es trauran de l'àrea urbana (Barrera, 1998).

Quan comença el segle XIX les ciutats ja estan preparades per a continuar creixent, si de cas amb una embranzida més forta, i ampliar, més que canviar, les seues funcions principals. De la mà dels desmantellament de l'Antic Règim i amb l'impuls a la industrialització, les ciutats que ja hi havia creixen, altres n'assoleixen la condició. Un procés d'urbanització s'ha posat en marxa, la indústria, els grups —expressió amb què s'han designat les agrupacions de cases dels treballadors de les fàbriques—, canvien la fesomia d'un espai urbà que, alhora, continua amb el pavimentat dels carrers i les preocupacions pel subministrament de l'aigua.

Canvia la fesomia i també les funcions. La indústria, només que siga l'agroalimentària lligada a la citricultura, canvia el paisatge que envolta les ciutats, atrau immigrants i omple les ciutats valencianes de jornalers amb una consciència proletària creixent tal i com ens acostem al segle XX. Al respecte, només cal recordar que proletaris eren les persones, homes i dones, que treballaven en els magatzems, les que anaven a collir, les que carregaven les barques en els graus, les que tallaven, cremaven i cavaven, la gent que quan arribava l'estiu marxaven a França per a treballar en les campanyes de la fruita que finalitzaven en la verema —i després a tornar a començar—, i enfront els comerciants, manera de dir als propietaris dels magatzems, i els industrials. És la industrialització.

Amb el creixement la polarització, i les diferències resulten més evidents en les distàncies curtes. La verificació d'aquesta regla sociològica implicarà presa de consciència i, des d'aquesta, a la delimitació de les identitats: obrers i patrons, i la resta enmig —cercant també els seu lloc sota el sol. Cadascú amb els seus propis espais de sociabilitat —apareixeran Casinos, *Círculos Fruteros*, *Círculos Católicos*—, la seua veu —la premsa, moltes publicacions, totes de caire local o, a tot estirar, comarcal i provincial— i el seu ideari —socialistes, anarquistes, monàrquics i republicans— (Garrido, 1986).

Tothom sap qui és qui en les ciutats valencianes de començament del segle XX; lògicament l'alfabetització impulsada pels centres d'instrucció primària i la premsa hi ajuda. Malgrat totes les diferències i discrepàncies, podríem dir que la societat valenciana que enceta el Nou-cents està més vertebrada, tothom sap on hi és l'altre, el té a l'abast, alhora pot estendre xarxes de solidaritat amb les persones que considera igual. El ferrocarril comunicarà, connectarà els pobles del país, la línia costanera i principal i altres secundàries i posteriors en el temps —aquest serà el cas de la *Panderola* per a molts pobles de les comarques de La Plana. Comunicarà i, alhora, marcarà el desenvolupament urbanístic posterior de les nostres ciutats (Ortells, 1994).

Mentrestant la polarització, un cop verificada a les ciutats, deriva ràpidament a radicalització i, inevitablement, a l'enfrontament. Les pràctiques del caciquisme seran denunciades i contestades; quan la conjuntura de la Gran Guerra i posteriorment la Gran Depressió desestabilitzen els fonaments econòmics el trencament social serà una realitat i els intents de democratització es veuran ofegats en un bany de sang i el silenci més ominós.

No sempre s'avança, el somni de la raó produeix monstres, d'aquelles idees de la il·lustració que s'obrien pas amb el segle XVIII i que tingueren ample ressò entre la societat valenciana —només cal citar les figures de Climent, Bertràn, Pèrez Bayer, Sisternes...—, s'havia arribat a Artola, Peris, Salvador, Esteve i tants altres que cregueren que a través de la raó l'home podia ser més feliç. Gent, tot plegat, que havien fet de la vida un compromís perquè creien en el progrés, confiaven en què a través de la instrucció podia transformar-se el món, canviar-lo per a millor. Entre aquella generació i aquesta darrera —que potser ha tingut en la figura del rector Peset la icona més emblemàtica—, algunes coses es perderen però sobretot ells, i el seu llegat, constituïren la pèrdua més significativa. Ben poc hi queda, tan sols els esforços per recuperar el seu llegat, i sovint sembla que són infructuosos.

Després del silenci ignominiós imposat per la darrera dictadura, la societat valenciana s'ha afermat sobre uns altres fonaments. Els serveis, el turisme i la construcció, pel que fa als aspectes econòmics; una castellanització ferotge que les institucions autònomes semblen impulsar, poca cosa queda ja d'Almansa —tan s'hi val que siga bo o dolent—, ni tal sols el record —de fet aquesta publicació serà de les poques que se'n farà ressò—, i és que els processos històrics acaben devorant els seus fills. D'aquella societat valenciana costa de reconèixer en la present, si de cas en el grau d'urbanització, i tanmateix aquests són hereus d'aquells.

BIBLIOGRAFIA

- ARDIT LUCAS, M. (1977): *Revolución liberal y revuelta campesina. Un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano*, Barcelona, Ariel.
- BARRERA AYMERICH, M. (1998): «El proceso de penetración de grupos rentistas en la tierra: el clero de Burriana durante la segunda mitad del siglo XVIII», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, 14, 83-102.
- (1994): *Família, patrimoni i dona al Vila-real de l'Antic Règim. Els afers familiars en la pràctica judicial del Set-cents*, Vila-real, Ajuntament de Vila-real.
- (2006): *Masovers i pobletans de Culla. Reproducció social i relacions de reciprocitat a finals de l'Antic Règim*, Castelló, Servei de Publicacions de la Diputació Provincial.
- BARRERA AYMERICH, M. i T. ESTEBAN CASTILLO (1998): *Demografía, familia y economía a finales del Antiguo Régimen en Castelló de la Plana*, Castelló, Ajuntament de Castelló.
- BERNAT I MARTÍ, J.S. i M.A. BADENES MARTÍN (1994): *Crecimiento y crisis de la población valenciana (1609-1857)*, València, IVEI.
- BURNS, R.I. (1973): *Islam under the Crusaders: Colonial Survival in the thirteenth Century Kingdom of Valencia*, Princeton, Princeton University Press.
- CHAYANOV, A.(1991): *The theory of Peasant Co-operatives*, Londres, Manchester University Press.
- GARRIDO, S. (1986): *Los trabajadores de derechas. La acción social católica en los obispados de Tortosa y Segorbe (1877-1923)*, Castelló, Servei de Publicacions de la Diputació Provincial.
- GIMENO SANFELIU, M.J. (1983): «El ilustrado castellonense D. Manuel Sisternes y Feliu: Aportación a su estudio», *BSCC*, LIX, 303-313.
- MARZAL RODRÍGUEZ, P. (1998): *El derecho de sucesiones en la Valencia Foral y su tránsito a la Nueva Planta*, València, PUV.
- ORTELLS CHABRERA, V. (1994): «Conseqüències urbanes del traçat de la Panderola a les ciutats de La Plana», *Millars. Espai i història*, Castelló, 22-37.
- SANZ ROZALÉN, V. (1995): *D'artesans a proletaris. La manufactura del cànem a Castelló (1732-1843)*, Castelló, Servei de Publicacions de la Diputació Provincial.
- THOMPSON, E.P. (1996), *Costumbres en común*, Barcelona, Crítica.
- TORRENT FUERTES, K. i E. PLA VALL (1987): «Evolución urbana», dins DD.AA.: *Burriana en su història*, I, 315-345, Borriana, Ajuntament de Borriana.